

TEOLOŠKI SADRŽAJ VJERONAUČNOG UDŽBENIKA "NA IZVORIMA"

- Stjepan Kušar -

Uvodne napomene

Uvođenjem vjeronauka u škole, kako osnovne tako i srednje, postavljen je pred naše katehete zadatak kreiranja vjeronaučnih udžbenika. To znači da je valjalo stvoriti novu literarnu vrstu koju do sada nismo imali. Udžbenik naime nije klasičan katekizam koji sačinjavaju njegova četiri dijela: istine vjere uglavnom izložene prema CREDU, život Crkve u čijem su središtu sakramenti, kršćanska etika ili moral te duhovni život vjernika promatran kroz praksu molitve kao njegovog središta. Ova se katekizamska građa u katekizmima obrađuje primjereno dobi za koju su pisani. Vjeronaučni pak udžbenik u ciklusu školskog vjeronauka zahtijeva drugačiju rasporedbu građe kao i drugačiju metodiku. Podlažući se metodi pisanja udžbenika autor je katekizamsku građu o sakramentima vjere Crkve i o kršćanskom moralu obradio na udžbenički način. Ne bi dakle bilo korektno u udžbeniku za školski vjeronauk tražiti bilo "klasični" bilo "moderni" katekizam, koliko god on inače imao dodirnih točaka s katekizmom.

Da bi se razumio doseg ove napomene, valja imati na umu ono što je autor udžbenika "Na izvorima" dr. Marko Pranjić iznio o razlici između školskog vjeronauka i župske kateheze (usp. 252-253). Ako se udžbenik želi pravo razumjeti, trebalo bi najprije pročitati ove njegove zadnje stranice; unatoč svojoj mogućoj diskutabilnosti ondje iznesenih distinkcija, mislim da ih je nužno imati na umu kako bi se izbjegle unutarcrkvene i izvancrkvene konfuzije s obzirom na narav vjeronaučnih udžbenika. Autor naime svoj udžbenik shvaća kao svojevrsnu pretkatehezu ponuđenu onima koji žele utemeljenu i autentičnu informaciju o kršćanskoj vjeri. Informacija mora biti utemeljena u življenoj i promišljanoj vjeri Crkve. Ona mora biti također autentična u tom smislu da su vjeroučitelji od Crkve ovlašteni za održavanje vjeronauka, uza što dakako ide i odobrenje nadležnog državnog ministarstva.

S obzirom pak na pojam pretkateheze valja imati na umu sljedeće: ona nema nužno pred sobom vjernike nego pretpostavlja naslovnike koji sakramentalni život ne žive u punini jer nisu svi zauzeli vjernički stav, ali informaciju o vjeri drže potrebnom, korisnom i poželjnom ne isključujući punu vjerničku opciju (usp. str. 252). "Školski vjeronauk bi bio više govorenje o religiji, vjeri, njihovoj pozitivnoj manifestiranosti, dočim bi kateheza bila omogućavanje intenzivnog vjerničkog života" (str. 253). Budući da bi se školski vjeronauk "mogao nazvati pretkatehezom", a župska kateheza "vrhuncem i konačnim dometom školskog vjeronauka", jasna je njihova međusobna upućenost s obzirom na sadržaj (isto mj.). Ako je đak vjernik i trsi se da u vjeri raste, ovakva pretkateheza svakako će mu pomoći da obuhvatnije, dublje i sustavnije razumije ono što vjeruje; udžbenik ga osim toga vodi u prostore vjerničke zajednice gdje svaka vjeronaučna lekcija ima svoj normalni prostor praktične provjere. Onome pak koji je na putu vjere ili ponovnog stjecanja vjere, ako nije vjernik ali je za vjeru zainteresiran, ovaj udžbenik dat će dobru i sustavnu informaciju te ga usmjeriti dalje. Isto tako onome koji nije direktno zainteresiran za katoličku životnu opciju vjerovanja, ali ga zanima sadržaj vjere (tj. ono što katolički kršćanin vjeruje), dobit će također solidnu informaciju i poticaje za razmišljanje koji ga mogu dovesti na prag vjere.

Svime ovime već je dovoljno jasno rečeno da takav školski vjeronauk niti želi niti može nadomjestiti župsku katehezu. Ona i dalje ostaje trajnom i nezaobilaznom zadaćom vjerničke zajednice i moralnom obvezom svakog vjernika, bilo da sam u njoj sudjeluje bilo da se brine da njegova djeca u njoj svoju vjeru produbljuju (usp. str. 253). S tim u svezi odmah valja pripomenuti kako je autor sve nastavne jedinice tako zamislio i izveo da one svakog korisnika udžbenika logički vode u praksu vjerovanja kršćanske zajednice, dakako ne namećući opciju vjere, ali pokazujući kako samo ona omogućuje da ovo vjersko znanje postane također vjerskim iskustvom. Stoga valja istaknuti da se ovdje, po naravi stvari, ne radi o nekakvim idejama koje kršćani imaju u glavi, pa ih sada "prodaju" drugima nakon što su dobili jednu platformu više (u obliku školskog vjeronauka), nego je riječ o impostaciji vjerničkog života. Ona pak organski pokazuje kako čovjek zapravo nije usvojio bit sadržaja udžbenika ako isključuje praksu vjerničkog života. Tek vjernička opcija dopušta da se izmjeri težina i domet vjerskog sadržaja ovog udžbenika. Time dakako nije rečeno da oni koji te opcije nemaju ili je ne žele donijeti, nisu ništa razumjeli; razumjeli su, naravno, ono što je rečeno, ali nisu iznutra razumjeli praksu kršćanskog života niti stekli iskustvo vjerovanja

- za to valja u vjeru ući. Udžbenik pak vodi prema tome, nikoga ne sileći da to napravi; u razlaganju sadržaja vjere prostor čovjekove slobode ostaje zajamčen i zaštićen.

Predmet ovog napisa je, kao što je već spomenuto, vjerski sadržaj udžbenika "Na izvorima": o kojim istinama kršćanske vjere govori udžbenik svojim korisnicima? Jesu li prikaz tih istina i njihovo tumačenje cjeloviti? Koliko je njegov govor primjeren dobi korisnika te koje metodičke korake valja usvojiti i primijeniti u nastavi, ostaje izvan tematskog vidokruga ovog napisa, premda ćemo morati dotaknuti neka pitanja budući da "materija" i "forma" uvijek idu zajedno; o samoj metodičkoj i katehitičkoj strani udžbenika govori se cjelovito i kompetentno na drugome mjestu.

Ono o čemu ovaj udžbenik govori nije napisano samo u osnovnom tekstu svake nastavne jedinice, nego i u vježbama, zadacima, poticajima te raznim grafičko-slikovnim i tekstualnim prilozima koji veoma prikladno prate i upotpunjuju osnovni tekst. Stoga u ovoj prosudbi valja i na to svrnuti pogled. Sve skupa pak ima kao glavni i najvlastitiji cilj da posluži osobnom usvajanju sadržaja kršćanskog vjerovanja uzetog kao cjelovita životna gesta ili stil života, a ne samo reproduktivnom učenju. Osobno usvajanje sadržaja vjere širi je pojam od reproduktivnog učenja koje se zadovoljava usvajanjem znanja i njegovom korektnom reprodukcijom, dakako ne samo verbalnom nego po mogućnosti također životnom, ali pritom ostaju suviše u pozadini oni elementi koji omogućuju intimno povezivanje, da ne kažem poistovjećivanje, znanja i držanja. Osobno usvajanje sadržaja uključuje reproduktivno stjecanje znanja i to tako da učenik bitno veže znanje o stvarima vjere (istine vjere) uz svoj vjernički stav koji treba biti promišljen i osoban.

Drugim riječima i možda bolje rečeno: znanje o istinama vjere životno je i organski smješteno u stav ili gestu vjerovanja (čin vjerovanja). Ako ono ostane samo na razini onog naučenog, prijeto opasnost da brzo izbljedi i bude zaboravljeno. Termin "prekateheza" u neku ruku možda ograničuje ove dimenzije vjeronauka, pogotovo ako je riječ o onima koji (još) nisu zauzeli vjerničku opciju, ali je nipošto u bitnome ne skraćuje niti je ukida kod učenika-vjernika. Stoga mi se čini da i dalje ostaje temeljno pitanje i problem kako katekizama tako i vjeronaučnih udžbenika, kao i sveg rada s njima, u ovome: kako da znanje o vjeri bude preneseno i asimilirano tako da djeluje poput kvasca i svjetla u ličnosti koja ga je asimilirala. Smije li se misliti da su pritom pedagoško-metodološki postupci posve drugorazredni? Kako da to znanje djeluje primjereno na svim razinama ličnosti učenika i vjernika - ne

samo na intelektualnoj nego, servatis servandis, isto tako i na voljnoj i čuvstvenoj, te prikladno oblikuje vanjsko ponašanje i postupanje u raznolikim situacijama života? Samo sticanje znanja u skladu s obrascima te njihovo korektno reproduciranje to neće postići; nije dovoljno samo pravo znati da bi se pravo živjelo. Tu je, vjerski i teološki gledano, unutarnja granica već spomenute distinkcije između školskog vjeronauka i župske kateheze; ne bi se smjele dijeliti, ali ih valja jasno razlikovati.

Kršćansko držanje u životu naime ne nastaje niti se kršćanski stav zauzima samo tako "da se zna", da sadržaj vjere bude naučen u prvom redu kao predmet znanja, nego tako da bude u ljubavi znan i u znanju voljen. Za to pak se traži vrijeme rasta i angažmana, vrijeme upoznavanja, zauzimanja i izgradnje stava. Uz dobar udžbenik, poput ovoga, i prikladne didaktičke postupke ovdje u prvom planu stoji kršćanska ličnost učitelja vjeronauka i ostalih "značajnih drugih" u društvu u kojem se učenici kreću. Što su društveni potpornji kršćanske vjere slabiji ili manje vjerodostojni, to su - čini se - njezini svjedoci u svom "poslu" "opterećeniji".

Jesmo li time minimalizirali važnost sadržaja vjere ili istina vjere? Nipošto. One moraju biti cjelovito dane, ali tako da oblikuju slobodnu ličnost čovjeka kako je to primjereno njegovoj dobi. Da bi se do toga došlo, potrebno je mnogo više od pukog znanja istinâ. Čovjek ne mora biti katehitičar i stručnjak za metodiku nastave da bi razumio i smio reći kako istine vjere trebaju biti upoznate, doživljene, znane, usvojene i proživljavane (osobno i u zajednici) kao trajno svjetlo. Njihova prezentacija i tumačenje u ovom udžbeniku, u skladu s već spomenutom distinkcijom između školskog vjeronauka i župske kateheze, polaze doduše izdaleka, ali uporno i postupno vode k postizanju tog cilja. Koliko će udžbenik u tome uspjeti, ne ovisi samo o njemu; presudno je držanje i znanje vjeroučitelja i ostalih "značajnih drugih". Ako udžbeniku pristupimo isključivo kroz prizmu onoga što valja naučiti, znati i reproducirati ne vodeći računa isto tako i toliko o drugim njegovim dimenzijama te ako budemo jednostrano inzistirali na znanju kao takvom, brzo ćemo svi zajedno doživjeti da je Ernst Bloch bio u pravu kad je negdje napisao kako samo kršćanin može biti dobar ateist; Bloch je naime znao, samo(!) znao...

Vjeronaučni udžbenik za treće godišće srednjih škola "Na izvorima" sadrži samo dio građe predviđene četverogodišnjim planom i programom vjeronaučne nastave u srednjim školama. To znači da ovaj udžbenik stoji u čvrstoj vezi s prethodna dva kao i s onim posljednjim koji još ima biti objavljen. Odatle pak na neki način slijedi nužna parcijalnost obrade zadanih tema

udžbenika. Stoga držim ne samo uputnim nego i nužnim da korisnici udžbenika u tijeku školskog izlaganja budu upućivani na već obrađene teme; sam udžbenik dobio bi na potpunosti kad bi na kraju obrazlaganja pojedine nastavne jedinice ili u sklopu zadataka uputio na odgovarajuća mjesta prethodnih udžbenika. Ovo posebno vrijedi s obzirom na narav Crkve kao i na područja ljudske ljubavi. Građa naime koja se tiče ovih tema u udžbeniku "Na izvorima" ostala bi bez tih uputa suviše parcijalnom odnosno nepotpunom.

1) Općenite napomene s obzirom na sadržaj udžbenika "Na izvorima"

Imajući u vidu spomenute okvire može se reći da tekst udžbenika donosi cjelovitu građu o sakramentima Crkve i o kršćanskome moralu, čemu je dodano raspravljanje o ljudskim pravima. Tekst je čitak i osjeća se težnja autora da na razumljiv način komunicira zadani sadržaj kršćanske vjere učenicima poštujući njihov životni i misaoni obzor. Možda će neki dijelovi pojedinih nastavnih jedinica djelovati suviše teološki (usp. npr. zbita tumačenja o Crkvi, str. 18 sl); tim je preča zadaća vjeroučitelja da ove dijelove primjereno približi razumijevanju učenika. Sam pak sadržaj udžbenika upućuje na praksu kršćanskog života u zajedništvu vidljive Crkve. U sinkronom smislu Crkvu sačinjavaju svi oni koji su kršteni, od zadnjeg krštenika pa sve do Svetog Oca Pape u Rimu. U dijakronom smislu Crkva obuhvaća sve od Krista, koji je Glava Crkve i iz čijeg se vazmenog otajstva Crkva rađa, pa sve do zadnjeg krštenika. U tom "prostoru življenja" žive svi sadržaji vjere ili vjerske istine (definirane dogme i ostale vjerske istine kao istine našega spasenja).

Osjeća se u tekstu udžbenika autorova zauzetost i napor da pokaže srž vjernikove pripadnosti Kristu u Crkvi, tako da je uz moguću shvatiti i vjernici i oni koji to (još) nisu. To pak nužno rađa napetošću između informiranja o kršćanskoj vjeri i formiranja u kršćanskoj vjeri. Naravno, sam tekst kao takav samo djelomično može formirati u vjeri jer to prelazi granice teksta kao teksta, premda će on dati važne poticaje u tom smjeru. Pretpostavivši djelovanje Duha Svetoga valja reći da u vjeri formira onaj koji se tim tekstom služi kao vjeroučitelj koji u informaciju o vjeri unosi svoju osobnu formiranost i angažiranost u krilu kršćanske zajednice. Bez toga su i najbolje prenesene informacije o vjeri u trajnoj opasnosti da budu shvaćene samo kao neka vrsta pobožne ideologije koja je došla na mjesto neke druge ideologije. Gledano iz perspektive vjere Crkve može se reći da je krajnji cilj svake informacije o vjeri formacija u vjeri, opcija života i stil življenja u Duhu evanđelja Isusa

Krista. Stoga je od presudne važnosti da je onaj, koji poučava druge koristeći se tim udžbenikom, usvojio taj stil života i njegov vrijednosni sustav te o njemu svjedoči kao cjelovita osoba. Može se dakako reći da to prelazi okvire knjige kao takve, no ako se te izvanknjiške relacije ne budu uzele u obzir ili ako budu prekinute, onda će i knjiga ostati mrtvo slovo na papiru.

Govoreći o teološkom sadržaju ovog udžbenika valja također upozoriti na korektno shvaćanje teologije. Kršćanska teologija jest refleksija kršćanina na praksu kršćanskog života u kršćanskoj zajednici u kojoj se događa povijest spasenja svakog čovjeka usred svijeta i povijesti. Kršćanska teologija ima svoje izvore iz kojih se napaja kad razmišlja o vjeri i o životu vjere u praksi vjerovanja. Primarni i normativni izvori teološkog razmišljanja jesu Božja spasenjska objava koja kulminira u Isusu Kristu i koja nam je predana u svjedočanstvu apostola i apostolske zajednice, a svoj pisani izraz našla je u spisima Novoga zavjeta kojemu valja pridodati Stari zavjet kao njegovu egzistencijalnu, povijesnu i logičku pozadinu. Drugi izvor teološkog razmišljanja jest življena vjere poapostolske Crkve i to u njezinim normativnim iskazima ili dogmama čija je svrha u usmjeravanju vjerovanja i vjerskog razmišljanja tako da ne upadnu u moguće ili zbiljske zablude; ovo je Svetim Pismom normirana norma vjere. Uz ove primarne izvore teološkog razmišljanja vrlo su važni i njegovi sekundarni izvori: svjedočanstvo života Crkve Kristove u liturgiji ili bogoslužju, u životima uzornih likova kršćanske vjere (sveci), u ponašanju i molitvi. S tim je dakako povezana vjera ukoliko je predmet promišljanja u Crkvi, dakle u teologiji reflektirana vjera i to kako kao opcija tako i kao sadržaj (fides qua i fides quae). Teologija mora voditi računa o svemu tome, a tako i vjeronaučni udžbenici i katekizmi. U udžbeniku "Na izvorima" to je vidljivo; Sveto pismo i svjedočanstva vjere Crkve dolaze obilno do izražaja, kako u glavnom tekstu tako i u vježbama i zadacima koji na njih upućuju te ih nastoje smjestiti u kontekst življenog života. Ostaje da se odgovori na pitanje o "upotrebljivosti" svetačkih likova ne samo u "običnom" propovijedanju nego i u katehezi i u teološkom promišljanju oblika prenošenja vjere... U velikoj povijesnospasenjskoj dogmatici "Mysterium Salutis" u pet svezaka (sv. 1, 1965, usp. str. 463-495, 545-555) o tome se govori prilično stidljivo i kao usput.

2) Sakramenti Crkve

Udžbenik "Na izvorima" najprije obrađuje sakramente Crkve. Pokazana je njihova ukorijenjenost u Isusu Kristu i jasno je istaknuto kako se u njima radi o sržnim izrazima života vjere

Crkve; stoga je razumljiv i naslov "Na izvorima": u njima i po njima Bog djeluje te su oni tako izvori kršćanskog života. Držim dobrim da je u prikazu sakramenata uzet u obzir Obrednik slavljenja sakramenata u Crkvi (češće se navode također tekstovi iz njega), tako da onaj koji sluša tumačenje pojedinog sakramenta može povezati pouku s onim što je vidio ili doživio u crkvi prilikom slavlja određenog sakramenta. Udžbenik bi dobio koju stranicu više, ali bi zato bio potpuniji, da je to načelo citiranja Obrednika dosljedno provedeno kod svih sakramenata.

Govoreći o sakramentima općenito te o pojedinim sakramentima autor ističe njihovu kristološku dimenziju, tj. njihovu utemeljenost u Isusu Kristu i u njegovom Vazmenom otajstvu: u muci, smrti i uskrsnuću. Udžbenik naravno nije mjesto da se ulazi u suptilnosti pitanja oko ustanovljenja sakramenata, ali je s dovoljnom jasnoćom istaknuta povezanost Krista i sakramenata Crkve (usp. str. 19 sl). Istaknuta je također pneumatološka dimenzija sakramenata jer se radi o događajima vjere Crkve u kojima Duh Sveti aktualizira prisutnost Krista Spasitelja za one koji mu se u vjeri predaju. S time je povezana i ekleziološka dimenzija sakramenata: oni su izraz života Crkve koju vodi Duh Kristov. Bilo bi poželjno i potrebno (no pitanje je koliko je to izvedivo u udžbeniku) da se jače istakne trinitarni vid sakramenata. To znači: kako Trojedin Bog, Otac po Kristu u Duhu Svetom, djeluje u sakramentima Crkve koja je prema Ciprijanu "puk skupljen u jedinstvu Oca i Sina i Duha Svetoga" (usp. LG 4). Sam Trojedin Bog je naime spasenje čovjeka, a trinitarni vid sakramenata istaknut je reformom sakramentalnih slavlja nakon Drugog vatikanskog koncila: sam obred, a kod nekih sakramenata posebno središnja mjesta obreda (tzv. forma sakramenta i neposredna akcija davanja sakramenta), to pokazuju dovoljno jasno. Problem je dakako u tome što još ni u samoj teologiji sakramenata ova trinitarna vizija nije uzdignuta na rang strukturnog principa u teološkom tumačenju sakramenata. To će po svoj prilici još neko vrijeme ostati deziderat (ne samo u katehatici), za čiju realizaciju postoje mogućnosti i polazišta u gore spomenutim dimenzijama prikazivanja sakramenata.

Držim uspješnim pokušaj spajanja klasičnih naziva sakramenata s nekom vrsti "opisnog naziva" (npr. krštenje kao "put do vjere kao prijateljstvo Kristu", str. 31 itd): Time je narav sakramenta pregnantnije došla do izražaja, a ujedno je najavljena perspektiva u kojoj se sakrament tumači. Uvodno poglavlje o sakramentima općenito ističe kao polazišno načelo Božje djelovanje u povijesti spasenja kao "sakramentalno" događanje te time daje solidnu

povijesnospasenjsku osnovicu za shvaćanje sakramenata Crkve: u njima je Bog Otac po Kristu u Duhu i sada na djelu za čovjeka. S time je povezan i govor o tzv. pra-situacijama ili čvorišnim točkama ljudskog života; riječ je o događajima i odlukama koje imaju presudno značenje za čovjekov život i za smisao života. Isticanje njihove "simboličke vrijednosti" otvara antropološku relevantnost sakramenata. S tim u svezi mogli su se i sami sakramenti svrstati u tri skupine: oni koji obilježavaju početak života, rast i kvalitetu života iz vjere (sakramenti inicijacije: krštenje, potvrda i euharistija); oni koji su vezani uz teške situacije čovjekovog života, kada se čovjek sudara sa svojim fizičkim, moralnim i duhovnim granicama, krivnjom i grijehom (pomirenje i bolesničko pomazanje) te socijalni sakramenti koji jamče život Crkve i život vjere u zajednici i pojedincu (sv. red i ženidba). Te će stvari u svoje vrijeme doći do izražaja kod pojedinih sakramenata; možda bi bilo dobro to istaknuti i razraditi već na početku te tako pojedine sakramente još jače "učitavati" u egzistenciju čovjeka.

Nadalje, držim vrijednim da je uz sakramentalni znak istaknuta i radnja: pranje, jedenje, mazanje itd. kao i "riječ". Zato je sasvim prirodno da se naglašava slavljenje sakramenata u sklopu službe riječi: liturgijski pozdrav, čitanje i izlaganje Pisma, molitva, podjela sakramenta pjesma, molitva Gospodnja, blagoslov itd. (str. 16). Shvaćanje sakramenata kao susreta s Kristom još bi jače bilo došlo do izražaja da se pokazalo kako se zapravo svaki sakrament (osim pomirenja) može slaviti u sklopu euharistije koja je predstavljena kao glavni i nepresušni izvor sveg života vjere Crkve; već dovoljno istaknut zajedničarski karakter sakramenata time bi još više dobio na snazi (pitanje je, naravno, koje prelazi okvire udžbenika, ali je prisutno u "praksi", naime kako će dugo još kod nas živjeti "ispovijed pod misom"). Pravilno je i sasvim jasno istaknuta čovjekova otvorenost i spremnost kod primanja sakramenata, a da time nije ugroženo njihovo milosno djelovanje, koje je, s druge strane, uspješno obranjeno od magijskog shvaćanja (usp 20-21). Uvodno je poglavlje, uzeto u cjelini, na pristupačan način i obuhvatno obradilo bitne elemente općenitog nauka o sakramentima; uspješno je također kristološko, antropološko i ekleziološko posredovanje sakramenata. Vidljiv je autorov napor da prevlada teološki rječnik i stil razmišljanja te "samu stvar" približi korisnicima udžbenika na jedan drugačiji način i na životnom iskustvu bližoj razini; vidi se i to da ovo ne ide uvijek sasvim lako... Budući da u udžbeniku ima mnogo tehničkih termina, što, držim, smije biti, on bi mnogo dobio na jasnoći da mu je na kraju pridodan rječnik pojmova s

prikladnim tumačenjima i naznakama dijelova knjige gdje se dotična stvar obrađuje.

Krštenje, potvrda i euharistija

Osnovni tekst tih sakramenata lijepo i jednostavnim rječnikom uvodi u njihovo vjerničko razumijevanje, a sve je približeno praksi i življenom životu. Prikaz sadrži sve bitne elemente za razumijevanje i slavljenje sakramenata. Dakako, mogla se još jače naglasiti i istumačiti njihova unutarnja povezanost i upućenost jednog na drugog; to je dijelom i učinjeno (usp. 54, 55). Isto bi tako bilo poželjno istumačiti tzv. eksplikativne obredne radnje pri krštenju kao i pojedine dijelove euharistije. Tome će se morati više posvetiti vjeroučitelj, a tekst u udžbeniku nudi mu naputke za to ondje gdje donosi sadržaj samog obreda.

- Kod sakramenta potvrde mislim da bi bilo poželjno sustavnije posredovanje između klasičnih katekizamskih formulacija o "sedam darova Duha Svetoga" s plodovima i darima Duha kako o njima govori Novi zavjet. No to nije po svaku cijenu neophodno budući da tekst, prilozi i pitanja mogu pomoći vjeroučitelju da to posredovanje izvede sam oslanjajući se na tekst i priloge udžbenika.

- Zahvala, spomen, žrtva, pričest i zajedništvo (gozba) lijepo ističu narav sakramenta euharistije, a pokazano je također ono što ne pripada u sam nauk o euharistiji, a na što se možda ne svraća dovoljna pozornost: ponašanje u crkvi (str. 76; bit će potrebno reći koju i o liturgijskom držanju vjernika i o gestama). Uz to idu korisni i potrebni prilozi (vizualizacije) o crkvenom prostoru i crkvenoj godini; tome bi se ovdje mogla dodati i koja napomena o simbolici liturgijskih boja, ali na to će upozoriti vjeroučitelj koristeći se naputkom na str. 166 (gdje je to spomenuto u kontekstu sakramenta reda). Pisma pak u kojima se problematiziraju određene stvari u svezi sa sakramentima ili u kojima se postavljaju dodatna pitanja, daju autoru priliku da zaokruži svoja izlaganja.

Pomirenje i bolesničko pomazanje

Ova dva sakramenta tiču se graničnih situacija u ljudskom životu, u odnosu vjernika prema samom sebi, prema bližnjemu i prema Bogu. Pritom osnovni tekst jasno pokazuje za čim idu ta dva sakramenta: za uspostavom i utvrdošću nove vjernosti i ljubavi u čovjeku, kako prema Bogu tako i prema bližnjemu. - Poteškoće u praksi sakramenta pomirenja jasno su uočene i dani su dobri odgovori na probleme i pitanja s tim u svezi (usp. 100-105). Možda bi tekst dobio na jasnoći da se jasnije razdijelilo tumačenje sakramenta od rješavanja problema i prigovora

odnosno od iznošenja mišljenja i iskustava mladih o tom sakramentu. S druge pak strane takva rasporedba građe može doprinijeti živosti izlaganja. Ako bi naslov o nesavršenosti kao ljudskom obilježju (str. 99) mogao nekoga zbuniti i izazvati pitanje zašto ovdje ne stoji radije grijeh, onda će u tekstu vrlo brzo uvidjeti da je grijeh najteža nesavršenost i još više negoli nesavršenost: izraz zloće. Odatle je jasna neophodnost tog sakramenta u životu vjere. Lijepo su prikazani čimbenici sakramenta pomirenja, njegovo mjesto u Crkvi i sam obred (str. 102 sl). Uz temeljne etičke principe kršćana (str. 119) mogli bi se navesti i oni najopćenitiji u njihovoj pozitivnoj i negativnoj verziji: Što želite da drugi vama čine, to vi najprije učinite njima; što ne želite da drugi vama čine, ne činite ni vi njima. Ti principi tvore pozadinu za ono što je autor istaknuo i dadu se lako u tome prepoznati. No oni će biti tematizirani u kontekstu obrade Isusove zapovijedi ljubavi (str. 223 sl).

Tekst o bolesničkom pomazanju donosi cjeloviti nauk vjere o toj stvari, opisan je obred (str. 27 - možda su se mogle donijeti i neke ključne formulacije iz obrednika), a dodano je i ono što odskače od uobičajenog prikazivanja tog sakramenta: razmišljanje o smrti i o kršćanski shvaćenoj onostranosti (tzv. posljednje stvari koje pripadaju u teološki traktat o eshatologiji). Po svojoj prilici autor želi na taj način apsolvirati barem jedan važniji dio kršćanskog nauka o tome koji i kakav je definitivni udes čovjeka kod Boga, odnosno kakav on može biti i na što je čovjek pozvan. Ne opterećuje li se time sam prikaz sakramenta bolesničkog pomazanja? Možda se toj tematici ipak moglo dati neko primjerenije mjesto gdje bi se dalo reći mnogo toga o shvaćanju vječnog života, duše, uskrsnuća tijela, ali i o reinkarnaciji kao (starom i opet novom) izazovu kršćanskoj nadi u uskrsnuće tijela i vječni život. U svakom slučaju i ova ovdje dana informacija nije naodmet. No vratimo se bolesničkom pomazanju. Držim da je shvaćanje bolesti bez obzira na njezinu težinu pravilno smješteno u kontekst kršćanskog iskustva; cijelo poglavlje dobilo bi na potpunosti da se više pažnje posvetilo problemu trpljenja, koji je povezan s ljudskom krhkošću i prolaznošću što se očituju ne samo u bolesti nego i u cijelom ljudskom životu.

"Socijalni sakramenti"

Sakramenti sv. reda i ženidbe smiju biti nazvani socijalnim sakramentima jer oni na svoj način jamče postojanje Crkve i ljudske zajednice, trajanje života što ga Bog daje bilo u redu naravi bilo u redu nadnaravi ili milosti. - Osnovni tekst o sakramentu reda daje najbitnije informacije u povijesnoj perspektivi i to je sasvim u redu i

dobro. Govor o svećeničkom pozivu djelomice dodiruje akutnu problematiku svećeničkog zvanja i djelovanja danas; možda će razgovori na satu vjeronauka pomoći raščišćavanju pitanja svećenikove uloge ne samo u Crkvi nego i u društvu danas te istaknuti ne samo "izvanredni" put u svećeništvo nego i onaj, barem za sada, redoviti (od srednje škole odnosno od uobičajenog početka studijske dobi). Držim da bi također bilo sasvim u redu i u skladu s poimanjem katoličkog svećeništva da se progovorilo i o celibatarnoj životnoj formi svećenika, makar to ne pripadalo u bit sakramenta reda. Kroz ovu naime dimenziju svećenik (i redovnik) danas je, čini se, najintenzivnije doživljen kao svjedok evanđelja i znak protivljenja. Ne bi li opis obreda ređenja stvari još bolje pojasnio? Bilo bi također poželjno konzekventnije držanje razlika između "svećenstva" i "svećeništva": prvo se obično odnosi na svećenike kao na skupinu ljudi u Crkvi i društvu, dok se drugi pojam odnosi na jedan vid službe zaređenih službenika u Crkvi (sakramentalna slavlja). No ovo ne umanjuje bitno jasnoću teksta i priloga. Možda bi po koji citat iz obreda ređenja još zornije istaknuo smještenost svećeništva i svećenstva u život Crkve i u svjedočenje evanđelja u svijetu. - Osnovni tekst o sakramentu ženidbe donosi jasna i dobra tumačenja. Držim poželjnim i potrebnim jače istaknuti usmjerenost braka također na potomstvo (usp. ipak 178 sl. 181). Ne bi li bilo također dobro potrošiti koju riječ na onu kod nas još uvijek uobičajenu i toliko u običnom govoru spominjanu prisegu prilikom vjenčanja - da bude jasnije čemu ona ovdje? (Nije navedena u tekstu preuzetom iz Obrednika.)

Uz prikaz sakramenata kao izvora života vjere u Crkvi bilo bi potrebno također progovoriti i o blagoslovinama (sprovod, blagoslov doma itd.); premda one ne mogu biti stavljene kao jednakovrijedne uz bok sakramentima, ipak zbog njihove naglašene prisutnosti u svijesti naših ljudi valja dati određena objašnjenja i upute također o tome te povući jasnu razdjelnicu prema magijskim praktikama. To je tim hitnije što se više pokazuje sklonost sekulariziranog čovjeka prema raznim (polu)magijskim praktikama i surogatima religioznosti. Možda je u planu i programu srednješkolskog vjeronauka predviđeno da se i o tome progovori na jednom drugom mjestu, možda vezano uz praksu osobne molitve koja je također neophodna za pravi vjerski život. - Uza sve to držim da osnovni tekst, prilozi i zadaci udžbenika mogu dati autentičnu informaciju i naputak za praksu slavljenja kršćanskih svetinja i za njihovu pravu smještenost u vjernički život. Iznesene primjedbe žele doprinijeti cjelovitosti ovog, kao i svakog drugog ljudskog, pa prema tome i nesavršenog, djela.

3) Kršćanska etika

Sakramenti su prikazani kao od Boga čovjeku u Crkvi darovane svetinje iz kojih se oblikuje kršćanski život. Što je za taj život važno u smislu normi življenja, nalazi - u logici udžbenika - svoj sržni izraz u Dekalogu i u Isusovoj zapovijedi ljubavi. U udžbeniku formulacije Dekaloga (usp. 194 sl) tvore okosnicu obrazlaganja kršćanske etike; njezina kulminacija nalazi se u obrazlaganju Isusove zapovijedi ljubavi prema Bogu i bližnjemu (usp. 218 sl). Načelno valja reći da stavljanje zajedno sakramenata i kršćanske etike pokazuje kako kršćanstvo nije u prvom redu propovijedanje novog morala nego doista nova religija ili novi stil religioznog življenja utemeljen na Božjoj autokomunikaciji čovjeku po Isusu Kristu u Duhu Svetomu. U tome i etika ima svoje vlastito mjesto te se ne da pravo razumijeti ako se gleda izolirano iz tog religioznog konteksta. Dakako, didaktički razlozi nameću potrebu stanovitog izdvajanja, ali držim da autor u svojim obrazlaganjima uspješno pokazuje ukorijenjenost kršćanske etike u Božjoj autokomunikaciji čovjeku i u sakramentima Crkve. Vidljivo je i to da Božja autokomunikacija započinje stvaranjem (pa stoga u kršćanskoj etici ima svoje mjesto i ono što je zadano samom čovjekovom naravi), a kulminira u vazmenom otajstvu Isusa Krista. To je nepresušni izvor svih etičkih nastojanja vjernika.

Dekalog

Autor predstavlja Deset Božjih zapovijedi kao "veliku kartu slobode", "zapis slobode i izraz saveza što ga je Bog učinio sa svojim narodom" (str. 195 sl). Nije dakle riječ o kodeksu koji je izvana nametnut, nego o upozorenjima koja su za čovjeka dobra jer ga usmjeruju prema postizanju njegovih najdubljih želja za cjelovitim i spašenim životom. Dekalog nam zapravo imenuje deset područja koja obuhvaćaju čovjekov odnos prema Stvoritelju, prema bližnjem i društvu te prema samome sebi, na kojima on, čovjek kao Božje stvorenje, može opadati ili rasti u svojoj sličnosti Bogu i u svojoj ljudskosti. Formulacije su donesene u negativnom obliku jer žele upozoriti i istaknuti minimum ispod kojeg čovjek ne smije pasti ako želi živjeti dostojno, u skladu sa svojom od Boga danom naravi. Taj svojevrsni minimum otvoren je prema gore, tj. prema maksimumu koji će biti naznačen u Isusovom ponašanju i u njegovoj zapovijedi ljubavi prema Bogu i bližnjemu (o čemu udžbenik govori od str. 218 sl). Povezanost normi Dekaloga i čovjekove savjesti ovdje nije eksplicirana; o tome je vjerojatno bilo govora u prethodna dva udžbenika ili će to još biti obrađeno u slijedećem. U svakom slučaju ova se tema ne može zaobići.

Autor nas najprije upoznaje sa starozavjetnom formulacijom Dekaloga (Izl 20, str. 195) da bi zatim donio uobičajenu katekizamsku verziju Deset zapovijedi koja se dijelom razlikuje od starozavjetne (str. 196). Ovdje je možda i problem ove prezentacije kršćanske etike prema Dekalogu. Podnaslovi naime onih jedinica koje obrađuju sadržaj pojedinih zapovijedi uzeti su iz starozavjetne formulacije Dekaloga, dok sadržaj dotičnih poglavlja prelazi taj starozavjetni okvir, što je i legitimno i potrebno. No problem je, čini se, kod šeste zapovijedi koja se tumači isključivo kroz optiku preljuba, a ne uzima u obzir širi pojam bludnosti; vjerojatno je to apsolvirano u kojem prethodnom udžbeniku (bilo bi dobro na to upozoriti). Kad se već izabrao takav pristup, onda se moglo uzeti šestu i devetu zapovijed skupa; logika im je naime srodna, a i sadržajno su usko povezane (premda ima razloga i za njezino povezivanje s desetom zapovijedi). No to će biti stvar vjeroučitelja; on može tu građu oblikovati didaktički još spretnije nego mu je u udžbeniku dana.

U cijelosti uzevši držim da su zapovijedi prve ploče korektno i razumljivo interpretirane; možda se moglo usput spomenuti kako je uz njih također vezana praksa molitvenog života (o molitvi je već bilo govora u prethodnim udžbenicima pa je to vjerojatno stoga ovdje ostavljeno po strani). Kod pojedinih zapovijedi druge ploče bila bi poželjna, kao što sam na jednom primjeru upravo pokazao, veća potpunost, pogotovo što se tiče kršćanske socijalne etike. No to bi vjerojatno suviše proširilo opseg udžbenika, a prema programu ta će se pitanja kao i ostala pitanja bračnog morala obrađivati u četvrtom udžbeniku.

Možda su neke formulacije presmione, kao npr. "U biblijskom učenju bračna se veza izjednačuje sa savezništvo Boga i čovjeka" (str. 207). No kontekst takvih iskaza u udžbeniku pokazuje da se zapravo radi o vrlo jakoj metafori, a ne o poistovjećivanju. I ovdje naime vrijedi zakon analogije da u svoj sličnosti između Stvoritelja i stvorenja valja uvidjeti i istaknuti još veću nesličnost. Svakako je simpatičan pokušaj posuvremenjenja Dekaloga (str. 215); on će pomoći da učenik još bolje shvati duboku povezanost svojih najdubljih težnji i htijenja, u kojima se iskonski i nepatvoreno izriče njegovo biće, i normi Dekaloga koje ga usmjeravaju u rastu u tom smjeru te mu jamče također postizanje cilja.

Čitajući tekst osjeća se da je udžbenik pisan u vremenskom tjesnacu i brzo (što ne znači brzo-pleto!); tu i tamo nađe se po koja formulacija koja djeluje suviše retorički u svojem uspostavljanju napetosti između dviju pozicija. Tako npr. govoreći o četvrtoj zapovijedi Dekaloga autor

retorički konstruira napetost između prve i druge ploče Dekaloga riječima: "Svrha zapovijedi nije, dakle, ostati u nebeskim prostorima i regulirati samo svijet odnosa čovjeka prema Bogu; one zahvaćaju u cjelokupno ljudsko ponašanje" (str. 202) - kao da bi čovjek mogao imati dojam, nakon obrazlaganja zapovijedi prve ploče, kako smo se pritom izgubili u nebeskim visinama. Tome dakako nije tako, sam tekst to pokazuje, a sasvim je to bjelodano kad se uzmu u obzir obrazlaganja Isusove zapovijedi ljubavi. Tu se naime jasno vidi kako je odnos Boga prema čovjeku (dar Božji) poput sunca u čijem svjetlu i toplini se rađa i živi čovjekov odnos prema Bogu (uzdarje čovjekovo), i to tako da čovjek "preslikava" u svoj međuljudski svijet kvalitetu Božjeg odnosa prema njemu. Nebo je naime već na zemlji: sjeme kraljevstva nebeskog niče i rađa rododrom te ide prema punini; Kraljevstvo je prisutno na zemlji poput sjemena, svjetla, kvasca i novog ponašanja (usp. Lk 15; Mt 18). Možda bi sve ove i druge značajke kršćanskog života u njegovoj nečuvenoj novosti bile još jasnije da su se pri obradi etičkih tema još više, i to tematski, uzela u obzir blaženstva i s njima povezani dijelovi Govora na gori (Mt 5-7). Tu je naime dana magna charta Božje vladavine "sub contrario", u uvjetima naše povijesti prožete grijehom, koji je u stalnoj napetosti i borbi s milošću ljubavi.

Evandeoska zapovijed ljubavi

Na str. 218 do 227 dano je ispunjenje Dekaloga u mjeri koja ga nadilazi. Riječ je o Kristovoj zapovijedi ljubavi prema Bogu i bližnjemu. Krist naime u svojem postupanju i naviještanju pokazuje kako Božja ljubav izaziva čovjekovo uzdarje ljubavi u kojem čovjek može ispuniti i prepuniti ono na što ga Dekalog usmjeruje. Sâm Isus Krist sintetizira, ispunja i nadmašuje domet starozavjetnog Dekaloga. On to čini i on o tome govori i na to upućuje one koji ga nasljeđuju. Ovdje je sasvim očito kako je kršćanska etika odgovor zbiljnosti našega života na Boga očitujuću zbiljnost Kristova života i djelovanja. Kršćanski život pak je nešto što se oblikuje u susretu i živi od susreta osobe s osobom Isusa Krista u zajednici onih koji se Kristu u vjeri predaju (Crkva). To znači da je u kršćanskoj objavi i u kršćanskoj vjeri personalni princip u samom središtu. To proizlazi iz strogo osobne koncentracije Božjeg samoočitovanja u Isusu Kristu koje isto tako zahtijeva strogo osobni odgovor - a to neće ići mimo ljubavi, nego može ići samo kroz nju odnosno može biti samo uzdarje na dar ljubavi.

Autorovo obrazlaganje Isusove zapovijedi ima tu pozadinu i uvodi čitatelja u njezino dublje shvaćanje i prihvaćanje. Valja još posebno istaknuti kako autor uspješno pokazuje da ljubav

nipošto nije bagateliziranje zloće, slabosti i propusta niti ona vodi u to; takvo priglupo shvaćanje ljubavi nema veze s Evanđeljem. Tu je još jednom sasvim jasno da kršćanstvo daleko nadilazi puki moral; ono je nova religija koja pročišćuje i ispunja sve čovjekove aspiracije te ga tako usmjerava da on u svom djelovanju i življenju može dati ono najbolje što on jest i ima; kršćanska etika shvaća se kao bitni momenat čovjekovog uzdarja (Bogu i čovjeku) na dar Božje ljubavi.

4) O ljudskim pravima i dužnostima

Držim vrijednim da je autor za kraj udžbenika rezervirao temu o ljudskim pravima i dužnostima te donio tekst Opće deklaracije o pravima čovjeka (Ujedinjeni narodi, 1948). Bez okolišanja se može reći da ovaj tekst povijesno svakako pretpostavlja onu etičku razinu koja je ušla u ljudsku povijest s kršćanstvom odnosno s biblijskom objavom. Dakako, on ima i druge izvore i iskustva (ne samo) novoga vijeka kao svoju neposrednu pozadinu. Svakako bi bilo zanimljivo i poučno pokazati ili u nastavi i vježbama istražiti njihov biblijski sadržaj i tematizirati iskustva srednjeg i novog vijeka koja su u njima sadržana te navesti razlike. Pitanje koje se danas sve više nameće kruži oko problema u svezi s djelatnim poštivanjem ljudskih prava u sekulariziranom kontekstu. Ima hvalevrijednih pokušaja da se na međunarodnoj razini zajamči njihova provedba, ali države ne uspijevaju naći djelotvorne mehanizme kontrole i sankcijâ na toj razini. Sila partikularnih interesa čini da se nerijetko žmiri na oba oka kad je riječ o ljudskim pravima.

Problem je također njihovo teorijsko utemeljenje. Jedinstveno religijsko uvjerenje, čini se, ne dolazi u obzir kao od svih prihvaćena baza za ljudska prava; isto tako ne postoji neka općenito prihvaćena metafizička antropologija kao baza za njihovo utemeljenje. Valja se bojati da će u kontekstu antropocentrične civilizacije našega doba, u kojoj se većina ravna po funkcionalno-hipotetičkim obrascima ponašanja, čovjek sve više postajati "manipulatorskom egzistencijom", manipulirani manipulator, a ljudska prava privid koji valja čuvati ili batina kojom se dade ucjenjivati druge ili tražiti "više" prava.

Ako je ova misao točna, onda se ne treba čuditi da je kršćaninu danas teže nego mu je bilo prije. On izgleda "nesuvremen" ako drži otvorenom istinu evanđelja. No nije mu dano da svijetlo Božje riječi drži pod krevetom ili na ledu; dano mu je da ono kroz njega svjetli bilo to nekome zgodno ili nezgodno. Svjedok ne bira svoje vrijeme; Bog je njega izabrao i postavio da rod donese u vremenu koje mu je dano. Usudujem se nadati da će pritom također udžbe-

nik "Na izvorima" mnogima uvelike pomoći. U svakom slučaju to mu valja poželjeti i s njime u tom smislu postupati. Primjedbe koje smo u ovom napisu donijeli ne umanjuju njegovu substancijalnu vrijednost niti postavljaju u pitanje načelna opredjeljenja autora i osnovne dimenzije tekstova u kojima je građa obrađena; samu stvar u temelju držim solidnom i dobrom. Recenzentskim primjedbama želimo pridonijeti cjelovitosti udžbenika u nekom njegovom budućem izdanju.